

ОЦІНКА ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СУДАМИ ВИЩЕСТОЯЩИХ ІНСТАНЦІЙ

Е. С. Зеленьак,
помічник прокурора
Великобerezнянського району,
здобувач Закарпатського
державного університету

Можливість оцінки доказів у суді першої інстанції не ставиться під сумнів, тоді як здійснення аналогічної діяльності у судах вищестоящих інстанцій нині є предметом гострих наукових дискусій. Оскільки з вирішенням цього питання пов'язані не тільки теоретичні проблеми, а й важливі питання практичної діяльності, **актуальність** дослідження оцінки доказів вищестоящими інстанціями сумнівів не викликає.

Питаннями оцінки доказів у цивільному процесі судами вищестоящих інстанцій займалися такі учені-процесуалісти, як С. Н. Абрамов, А. Ф. Клейнман, С. В. Курильов, К. І. Лельчицький, С. Ф. Лесницька, С. М. Михайлов, І. В. Решетнікова, В. В. Спесіов, В. І. Тertiшніков, М. К. Треушніков, М. А. Фокіна, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, М. Й. Штефан й інші.

Метою цієї статті є аналіз нормативного матеріалу, теоретичних положень та матеріалів судової практики для визначення можливості здійснювати оцінку доказів у цивільному процесі судами вищестоящих інстанцій, характеристика особливостей такої оцінки доказів у порівнянні з судом першої інстанції.

Тривалий час в радянській науці цивільного процесу йшла дискусія про можливість суду другої інстанції здійснювати оцінку доказів. Деякі автори заперечували можливість судів другої інстанції здійснювати оцінку доказів і вказували, що вони проводять тільки переоцінку доказів [4, 60–70; 12, 88], інші науковці, навпаки, обґрунтовували таку можливість [1, 34; 5, 51; 6, 111–114]. Не вдаючись до порівняння їхніх позицій, відзначимо, що сьогодні суд другої інстанції, виходячи із нормативних положень цивільного судочинства, вправі провести оцінку доказів. Зокрема, якщо тлумачити положення ч. 2 ст. 303 ЦПК України, то буквально в його тексті є така фраза: «Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами».

Отже, є всі нормативні передумови для твердження, що суд **апеляційної інстанції** в Україні виступає суб'єктом оцінки доказів у цивільному процесі, адже дослідженням доказів проводиться для того, щоб потім дати їм оцінку.

До цього висновку приводять і теоретичні аргументи науки цивільного процесу. Зокрема, С. М. Михайлов вказані аргументи узагальнив так [8, 68]:

1) для перевірки оцінки доказів, зробленої судом першої інстанції, вищестоящий суд повинен порівняти оціночні судження суду першої інстанції зі своїми власними висновками, до яких він прийшов на основі самостійної оцінки доказів. Специфіка процесуальних умов діяльності вищестоящого суду ще не свідчить про відсутність у останнього права на самостійну оцінку, а тільки надає своєрідності оцінці доказів, здійснюваній в цих умовах;

2) цивільному процесуальному праву властивий єдиний спосіб оцінки доказів, який виключає застосування при перегляді справи якого-небудь особливого, перевірконого методу оцінки;

3) свобода внутрішнього переконання суддів – це правило, яке має значення не лише при оцінці доказів судом другої інстанції, але і при перевірці правильності оцінки вищестоящим судом, оскільки інакше перевірка обґрунтованості рішення була б простою формальністю. Якби вищестоящий суд був пов'язаний у своїх судженнях висновками суду першої інстанції, це суперечило б принципу незалежності суддів і

Через аналіз нормативної бази, судової практики та теоретичних положень доктрини цивільного процесу автор розглядає можливість здійснення оцінки доказів судами апеляційної та касаційної інстанцій у цивільній справі. Окремо характеризується специфіка оцінки доказів судами апеляційної та касаційної інстанцій по відношенню до оціночної діяльності суду першої інстанції.

Ключові слова: суд апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, оцінка доказів, цивільний процес

підпорядкування їх тільки закону. Право оцінки доказів не може бути для одного суду повним, а для іншого обмеженим.

Погоджуючись із вказаними аргументами, варто додати також те, що там, де суд розглядає справу по суті, тобто відбувається дослідження доказів, завжди буде мати місце їх оцінка, бо вилучення доказової інформації проводиться не просто так, а для того щоб надати їй оцінку та зіставити з тією оцінкою, яку здійснив суд першої інстанції. Причому це твердження є правильним незалежно від того, про який вид апеляції – повний чи неповний [2, 59–60] – іде мова, адже їх спільною ознакою є те, що в обох випадках суди апеляційної інстанції мають право проводити дослідження доказів.

У процесуальній літературі багатьма авторами вказується на те, що суд другої інстанції оцінює докази з метою перевірки правильності їх оцінки судом першої інстанції [5, 49]. При цьому процесуалісти звертають увагу на те, що мета оцінки доказів в суді другої інстанції зумовлена метою доказування в цьому суді, а в ширшому плані – метою провадження в другій інстанції загалом [8, 72].

Резюмуючи специфіку оцінки доказів у суді другої інстанції, С. М. Михайлов зазначає, що в сучасному російському цивільному процесі оцінка доказів судом другої інстанції за своєю цільовою спрямованістю є перевірковою, оскільки для винесення висновку про обґрунтованість рішення суду першої інстанції йому необхідно оцінити докази та зіставити свої висновки в оцінці доказів з висновками суду першої інстанції. Але в разі, якщо суду другої інстанції потрібно встановити нові факти, перевірна оцінка може доповнюватися самостійною оцінкою доказів судом другої інстанції. У цьому і проявляється двоєдиний, змішаний характер оцінки доказів цим судом [8, 79]. На нашу думку, навряд чи виправдано проводити розмежування оцінки доказів на перевірку та самостійну, оскільки виходячи з повноважень суду другої інстанції у нього є такі ж можливості до оцінки доказів як і у суду першої інстанції.

Відповідно до ч. 1 ст. 304 ЦПК України справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції. Таким чином, маючи можливість здійснювати розгляд справи по суті, суд апеляційної інстанції має можливість здійснювати оцінку доказів у цивільній справі, а також згідно зі ст.ст. 295 та 303 ЦПК України встановлювати нові обставини справи та досліджувати нові докази, які судом першої інстанції не встановлювалися та не досліджувалися. Зокрема, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»:

1) рішення суду першої інстанції, у тому числі додаткові, заочні, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань

розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо (п. 4);

2) апеляційний суд може встановлювати нові обставини, якщо їх наявність підтверджується новими доказами, що мають значення для справи (з урахуванням положень про належність і допустимість доказів), які особа не мала можливості подати до суду першої інстанції з поважних причин, доведених нею, або які неправомірно не були цим судом прийняті та досліджені, або доказами, які судом першої інстанції досліджувалися із порушенням встановленого порядку (п. 14);

3) дослідження нових доказів провадиться, зокрема, у таких випадках: якщо докази існували на час розгляду справи судом першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, з поважних причин не знала й не могла знати про їх існування; докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин не міг подати їх до суду; додаткові докази, які виступали раніше, з'явилися після ухвалення рішення судом першої інстанції; суд першої інстанції неправомірно виключив із судового розгляду подані учасником процесу докази, що могли мати значення для вирішення справи; суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для вирішення справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, якщо їх подання до суду для нього становило певні труднощі тощо); наявні інші поважні причини для їх неподання до суду першої інстанції у випадку відсутності умислу чи недбалості особи, яка їх подає, або вони не досліджені судом унаслідок інших процесуальних порушень (п. 14);

4) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право подати до суду апеляційної інстанції всі наявні в них докази на підтвердження порушення їх прав (п. 14) [9].

Як бачимо, при встановленні старих фактів на підставі старих доказів чи нових доказів, і при встановленні нових фактів на підставі старих доказів чи нових доказів суд апеляційної інстанції повинен здійснити їх оцінку. Інакше вирішити справу по суті він не зможе, враховуючи те, що апеляційна інстанція з 2010 р. обмежена в повноваженнях направити цивільну справу на новий розгляд до суду першої інстанції при оскарженні рішення (ч. 1 ст. 307 ЦПК України).

Втім, існує специфіка дослідження старих доказів судом апеляційної інстанції. Зокрема, безпосередньо старі докази суд апеляційної інстанції досліджує у трьох випадках: 1) якщо ці докази були досліджені з порушенням встановленого порядку; 2) якщо письмові, речові докази та висновок експерта залучені до матеріалів справи; 3) якщо сторони, треті особи або їхні представники бажають надати суду своє пояснення.

Якщо показання свідків або протоколи огляду речових доказів, які досліджувалися у суді першої інстанції, ніхто не оспорує, то інформацію із цих засобів доказування суд апеляційної інстан-

ції отримує опосередковано. Фактично – це виняток в реалізації принципу безпосередності цивільного процесу. Але головне, що цей виняток відображає специфіку дослідження, а не оцінки доказів у суді другої інстанції. Ось чому жодної особливості оцінки судом апеляційної інстанції старих доказів, які вже пройшли через суд першої інстанції, немає. Розумово-процесуальна діяльність, яку мають провести судді апеляційної інстанції, тут має бути ідентичною тій діяльності, яку провадили під час оцінки доказів судді першої інстанції.

При дослідженні судом апеляційної інстанції нових доказів жодних винятків реалізації принципу безпосередності у цивільному процесі немає (окрім тих, що є в суді першої інстанції; наприклад, судові доручення). Проте їх оцінка має певну специфіку у вигляді допустимості нових доказів. Питання допустимості доказів входить у процес їх оцінки. В суді апеляційної інстанції принцип змагальності діє обмежено, адже в суд можна подавати тільки ті докази, які не були подані в суд першої інстанції з поважних причин. Встановлення обмежень, умов щодо здійснення вказаного права в ЦПК України свідчить про закріплення в національному законодавстві неповної апеляції [11, 490].

Оціночне поняття «поважна причина» встановлено для недопущення зловживань процесуальними правами у процесі доказування. Зокрема, п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» вказує, що, вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд повинен врахувати як вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК України щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виняткове значення цих доказів для правильного вирішення справи. При цьому мають враховуватися вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК України про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої права й виконувати процесуальні обов'язки [9].

Таким чином, саме при оцінці судом апеляційної інстанції нових доказів, які з поважної причини не були досліджені, а відтак і не оцінені у суді першої інстанції, можна виділити особливість в їх дослідженні, що виражається у встановленні нормами цивільного процесуального законодавства обмежень щодо допустимості цих доказів до суду апеляційної інстанції. Вказана особливість є дуже важливою, адже вона показує, що процесуальна діяльність є обов'язковим елементом сутності оцінки доказів поряд із розумовою діяльністю. Оскільки процесуальна діяльність може мати визначальне значення у процесі оцінки доказів, сутність оцінки доказів у відриві від неї розглядати не можна.

Отже, з огляду на обмежену можливість подання нових доказів до суду апеляційної інстанції,

можна стверджувати про особливість оцінки доказів у цивільному процесі в суді другої інстанції.

Суд *касаційної інстанції* у цивільному процесі має можливість оцінити докази, хоча із змісту ст. 335 ЦПК України ніби вбачається відсутність такої можливості. Зокрема, згідно з її нормою суд не має права встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Але порушення правил оцінки доказів судом першої інстанції можуть виражатися або в порушенні вимог всебічного, повного і неупередженого дослідження доказів, або в неправильній оцінці доказів з точки зору їх належності, допустимості, достовірності, достатності, взаємного зв'язку. Ці порушення можна встановити тільки вже після того, як суд дасть *власну* (виділено нами – *Авт.*) оцінку доказам [8, 93]. Ось чому дехто з авторів вважає, що суд касаційної інстанції може здійснювати оцінку доказів, але тільки щодо тих фактів, які встановлювалися у суді першої та апеляційної інстанцій [10, 377]. Якщо під час одержання чи оцінки доказів було допущено порушення норм процесуального або матеріального права, то суд має дати цим порушенням належну оцінку відповідно до своїх повноважень [3, 578].

Оцінка доказів, яку здійснює суд касаційної інстанції, направлена на реалізацію ним своїх повноважень, за якими він вправі змінити рішення, чи постановити нове, або залишити в силі попереднє рішення у справі. Водночас, як і суди нижчих інстанцій, суд касаційної інстанції ухвалює судові рішення на основі свого внутрішнього переконання. Без цього він не в змозі буде реалізувати передбачені законом повноваження щодо перевірки законності судового рішення, зокрема при скасуванні рішення з ухваленням нового, не передаючи справу на новий розгляд, під час якого суду необхідно перевірити правильність вибору норми матеріального права до фактичних обставин справи [7, 29–30].

Отже, оцінка доказів в суді касаційної інстанції впливає з його правового статусу і полягає в контрольній (перевірочній) діяльності цієї інстанції. Суд змушений дати свою оцінку доказам, щоб вирішити питання про те, чи збігаються встановлені факти і норма права, яка до них застосовується. Інша оцінка (переоцінка) судом касаційної інстанції наявних у справі доказів є недопустимою, що відповідає статусу цього суду та його повноваженням [7, 30].

Якщо суд касаційної інстанції віднайде такі порушення норм процесуального права, які унеможливають встановлення обставин справи в судовому засіданні, то самостійно їх встановлювати він не має права, а повинен направити цивільну справу на повторний розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції. Зокрема, Верховний Суд України ухвалою від 26 травня 2010 р. (справа № 6-10390св10) задовольнив касаційну скаргу

Н. і Ш. та скасував рішення Печерського районного суду м. Києва від 5 червня 2009 р. й ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 26 січня 2010 р. з передачею справи на новий розгляд. Причиною скасування судових рішень стали додані до касаційної скарги правостановлюючі документи, які не були подані до попередніх судових інстанцій і які свідчили про те, що зазначені особи є власниками об'єкта нерухомого майна, до участі у справі їх не залучили і на це майно визнано право власності за іншими особами [7, 29]. Як видно з даного прикладу, суд касаційної інстанції віднайшов такі порушення норм процесуального права щодо визначення кола учасників цивільної справи, які унеможливили встановлення обставин справи. Оскільки вказані обставини справи суд касаційної інстанції встановлювати не має права, адже в такому разі в учасника спору не буде можливості належним чином реалізувати щодо них право на перегляд, то суд касаційної інстанції змушений відправити справу на новий розгляд.

Водночас у вищевказаному прикладі із судової практики є одна особливість: суд касаційної інстанції може встановити нові матеріально-правові факти, які не мають відношення до вирішення предмета спору по суті (факт належності спірного майна за правостановлюючими документами іншим особам), а вказують виключно на процесуальні факти, тобто порушення судом встановленої процедури розгляду цивільної спра-

ви. Таким чином, суд касаційної інстанції встановив новий матеріально-правовий факт, з якого зробив висновок про існування процесуально-правового факту на підставі письмових доказів, які судами нижчестоящих інстанцій не досліджувалися, а відтак їм не надавалася оцінка. Проте при новому розгляді справи вказані письмові докази будуть вивчатися в сукупності з іншими доказами по справі, а висновки суду касаційної інстанції по цих доказах не повинні стосуватися їх достовірності чи недостовірності, переваги над іншими доказами (ч. 1 ст. 335 ЦПК України).

Висновки. Виходячи із процесуально-правового статусу судів апеляційної та касаційної інстанцій у цивільному процесі, можна стверджувати, що вони **проводять оцінку доказів у цивільній справі**. Особливістю оцінки доказів у суді апеляційної інстанції є те, що суд повинен враховувати існуючі обмеження допуску в цивільну справу нових доказів, вирішуючи таким чином питання допустимості, що належить до критеріїв оцінки доказів. Специфікою оцінки доказів у суді касаційної інстанції є те, що він здійснює переоцінку доказів тільки по тих фактах, що встановлювалися у суді першої та апеляційної інстанцій для вирішення питання, чи була правильно обрана норма матеріального права або чи не було вчинено процесуального правопорушення, яке потягло за собою неправильне вирішення цивільної справи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Абрамов С. Н.* Проверка обоснованности судебного решения вышестоящим судом по советскому праву / С. Н. Абрамов. – М.: Госюриздат, 1950. – 132 с.
2. *Борисова Е. А.* Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е. А. Борисова; [изд. 2-е, испр. и дополн.]. – М.: Городец, 2000. – 288 с.
3. *Зейкан Я. П.* Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан, Н. Л. Луців-Шумська, Н. Л. Шумська. – К.: КНТ, 2011. – 672 с.
4. *Клейнман А. Ф.* Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе / А. Ф. Клейнман. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 72 с.
5. *Комиссаров К.* Об оценке доказательств судом второй инстанции / К. Комиссаров // Советская юстиция. – 1959. – № 5. – С. 49-51.
6. *Лесницкая Л. Ф.* Пересмотр решения суда в кассационном порядке / Л. Ф. Лесницкая. – М.: Юрид. лит., 1974. – 189 с.
7. *Луспенник Д. Д.* Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції: деякі спірні питання / Д. Д. Луспенник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 9(121). – С. 27-38.
8. *Михайлов С. М.* Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук / С. М. Михайлов. – М., 2001. – 212 с.
9. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>
10. *Тертишніков В. І.* Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / В. І. Тертишніков. – Х.: Видавць Вапнярчук Н. М., 2007. – 576 с.
11. *Трач О. М.* Окремі питання доказування в суді апеляційної інстанції / О. М. Трач // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 490–496 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08tomsai.pdf>
12. *Юдельсон К. С.* Проблема доказывания в советском гражданском процессе / К. С. Юдельсон. – М.: Госюриздат, 1951. – 295 с.

Зеленяк Э. С. Оценка доказательств в гражданском процессе судами вышестоящих инстанций

Путем анализа нормативной базы, судебной практики и теоретических положений доктрины гражданского процесса автор рассматривает возможность осуществления оценки доказательств судами апелляционной и кассационной инстанций по гражданскому делу. Отдельно характеризуется специфика оценки доказательств судами апелляционной и кассационной инстанций по отношению к оценочной деятельности суда первой инстанции.

Ключевые слова: суд апелляционной инстанции, суд кассационной инстанции, оценка доказательств, гражданский процесс

Zelenyak Edward. Evaluation of evidence in civil proceedings by the higher courts

Through the analysis of the law, court practice and theoretical doctrine of a civil lawsuit proceeding the author considers the possibility of implementation of evidence evaluation by the courts of appellate and cassation jurisdiction. The specifics of appraisal activities by the courts of appellate and cassation jurisdiction with respect to the appraisal activities of the trial court are characterized separately.

Key words: a court of appellate jurisdiction, a court of cassation jurisdiction, averment appraisal, a lawsuit